

Retorika, poétika, történetiség

Eisemann György Mikszáth-könyvéről

Eisemann György munkáit méltán tarthatjuk számon a kilencvenes évek irodalomtudományának legérdekesebb és legeredetibb kezdeményezései között. Eisemann tevékenysége több szállal kapcsolódik az irodalom tanításának kérdéseihez is: részint a tankönyvírás közvetítői feladata, részint pedig – elsősorban az egyetemi oktatás vonatkozásában – az amerikai ekonstrukcióhoz köthető megközelítésmódok alkalmazása révén.

E megközelítésmódok módszereiket tekintve nemcsak „megcáfolhatatlanok” (ahogy Paul de Man látszólag némileg túlzón, de nem teljesen alaptalanul mondja), hanem taníthatóak is: „Amennyiben (...) elméletet alkotnak, vagyis taníthatóak, általánosíthatóak és rendszerezésre nagymértékben fogékonyak, az olvasás retorikai módozatai (...) az általuk támogatott olvasást mégis elkerülik, ellenszegülnek neki. Semmi sem képes legyőzni az ellenszegülést az elméletnek, mivel az elmélet maga ez az ellenszegülés. (...) Mégsem jut válságba; nem tehet mást, minthogy virágzik, s minél inkább ellenszegülnek neki, annál inkább virágzik, mivel a nyelv, amelyet beszél, az önmagának-ellenszegülés nyelve” (Ellenszegülés az elméletnek’). Egy monográfia esetében ugyan semmiképp sem tekinthető pusztán másodlagos jelentőségűnek az itt érintett kérdés, most mégsem annyira a taníthatóság (a dekonstrukció szerzőitől valószínűleg nem teljesen idegen) elve és a szubtilitások (nem módszert, hanem képességet jelölő) hermeneutikai fogalma közötti különbség lehet közvetlenül érdekes. (Bár Eisemann György monográfiája kiváló példa lehet – csak az applikáció során megmutatkozó – összetartozásukra is.)

Nem tagadható azonban, hogy a nyelviség tapasztalatának e két horizontja közötti feszültség által felvethetővé vált kérdések lehetnek mérvadóak számunkra: hogyan alakítja az értelmezés a szöveg poétikai és retorikai komponenseinek – a szöveg létmódjának elgondolhatóságát is meghatározó – viszonyát? Hogyan reflektálja az irodalmi szöveg – csak annak poétikai megformáltságán keresztül megragadható – történetiségének és – az időbeliség problémáját a történetiségétől elválasztó – retoricitásának feszültségét? E (sematikusan felvázolt) kérdések előtérbe kerülésével az utóbbi évek – részben épp Eisemann György munkái révén (1) – megújuló romantika-kutatásában is számolni lehet.

Magától értetődő, hogy a történetiség kérdésére adott válaszok a monográfia műfajának megújíthatóságával kapcsolatos (és mostanában sokat emlegetett) problémákat is szorosan érintik. De érintik azt az irodalomtörténeti modellt is, melynek körvonalai Eisemann György írásaiban, elsősorban „A romantikától a modernség felé” című, a maga összetettségében itt természetesen nem tárgyalható tanulmányban rajzolódnak ki. A monográfiával kapcsolatos implikációi részint történeti, részint módszertani jellegűek. Az előbbieket közül különösen termékenynek bizonyulhat az az elgondolás, mely a történeti realizmust a romantika egyik paradigmájaként képzei el. (E koncepció helyet kap nem csak a monográfia lapjain, hanem a H. Nagy Péterrel és Kulcsár-Szabó Zoltánnal közösen írt tankönyvben is.) Azért lehet ez tanulságos akár más nyelvek irodalmára nézve is, mert lehetővé teszi többek között a „romantikus iskolák” utáni, de nem a történeti realizmus formációihoz kapcsolódó kezdeményezések ártértekélsét is.

„A romantikától a modernség felé” című tanulmánynak a romantika, a modernség és a posztmodernség viszonyát érintő elgondolásai jelen összefüggésben szintén kiemelt fontosságúak: a „romantika folytonossága” (a monográfia érvelését követve) egyformán utat

nyit a modernségnek a Mikszáth-próza által képviselt változata és a posztmodernség esztétikai tapasztalata felé, mely Mikszáth prózáját a romantikus receptivitás hagyományának megújult folytonossága révén (a monográfia szép megfogalmazásával) immár „ön-nön jelenének visszanyert múltjaként interpretálhatja” (7.). A receptivitás ezen formáját „A romantikától a modernség felé” *Jauss* és de Man vitájára utalva – a „jelölők »játékát« észlelő-kiaknázó befogadásként” értelmezi. (2) A hangnem problematikája, mely a monográfia inkább alcímeként értelmezhető fejezetcímében („Az epikus hangnem művésze-te”) megjelenik, s amely így a Mikszáth-próza megközelíthetőségének lehetőségeit mintegy összefoglalóan hivatott jelölni, ezzel kapcsolatban azért érdekes, mert a maga bonyolultságában mutatja az irodalmi hagyományok folytonosságainak és megszakítottságainak kérdését. Az elbeszélés „liraisága” ugyanis egyfelől a romantikus költészet monologikussága felől, másfelől olyan sajátosságként értelmeződik, mely (a posztmodern irodalmiságra emlékeztető módon) a szöveg narratológiaiailag leírható jellegzetességei helyett annak nyelviségét helyezi előtérbe – a „jelölők játékának” a romantikus receptiváshoz köthető képzetére utalóan.

Eisemann György munkáiban észrevehető az érdeklődésnek a tárgyhöz való folytonos visszatérése, melynek révén korábban tárgyalt kérdések új összefüggésbe, új értelmezési lehetőséget nyitó távlatba kerülnek. (Lásd például az „Utazás és holdvilág” értelmezését az „Ősformák jelenidőben” és „A folytatódó romantika” című kötetekben.) Az irodalomtörténeti gyakorlat e ritkán megfigyelhető, önmagát is átértékelni képes nyitottsága a monográfia esetében azért érdekes, mert Mikszáth prózájának vizsgálatakor (első-sorban a legenda és az anekdota műfaja kapcsán) az egyes szövegek korábbi mintákat, előszövegeket átforgató teljesítménye kap – mint a mítoszok átforgatása az „Ősformák jelenidőben” tanulmányaiban – kiemelt figyelmet, ennek során azonban az eredet „eltűnésének” és a jelentés iterabilitásának kérdése kerül a korábbinál jóval határozottabban, az értelmezés szempontrendszerének egyik központi elemeként előtérbe. (3) A anekdota kapcsán a monográfia meggyőzően érvel amellett, hogy az irodalmi értésmódok megváltozása révén a „nyelvi jelek eltolásaival-sűrítéseivel” (72.) élő mikszáthi anekdotával produktív párbeszéd alakítható ki (amit bizonyos olvasói elvárások improduktívvá válása még nem szükségszerűen von maga után). Visszaigazolják ezt (mint arra Eisemann is utal) az újabb prózatörténeti fejlemények is, *Esterházy*, *Kis Magyar Pornográfia* -jától talán egészen *Márton László* új regényének „Hány vödör bor fér egy gönci akóba?” címmel megjelent fejezetéig.

Noha a „jelölő struktúra mozgatója” Eisemann-nál a receptivitás egy történeti formájaként tételeződik, felvethető a kérdés, hogy a „jelölők kapcsolatának allegorizáció” összpontosító olvasat helyenként nem fordul-e át a „poétika történetéből” a „történelem retorikájába”. (Értve ez utóbbit a történelem nyelvi-retorikai képződményként való fel-fogását.) Kérdés persze, hogy a jelölők (vagy egyes tematikus mozzanatok) allegorizációja és a szöveg megformáltságának sajátosságai közötti esetleges feszültség inkább az értelmezés „megoldatlanságára” vagy poétika és retorika szembenállására utal-e. „A gavallérok”, „A Noszty-fiú esete Tóth Marival” vagy „A fekete város” körültekintő elemzésével szemben a „Beszterce ostroma”-t és „A beszélő köntös”-t tárgyaló fejezetek esetében ezzel kapcsolatban mindenesetre lehet az az olvasó benyomása, hogy a markáns, határozott irányú értelmezéseket erősíteni, ha az elemzés a szöveg megformáltságának más összetevőire figyelő szempontokkal egészülne ki. „A beszélő köntös” esetében érzékelhető talán leginkább, hogy a szöveg egyes (főként tematikus) mozzanatainak öntematizáló funkciót tulajdonító olvasási alakzatot nemigen erősíti sem a szöveg narratológiaiailag leírható összetevőinek elemzése, sem az elbeszélés nyelviségével kapcsolatos megfigyelések sora. Ezért marad itt érzésem szerint – az értelmezés kétségtelen innovativitása ellenére is – kérdéses, hogy az elemzés mennyiben tudja valóban megmutatni, hogy „nem csak a témáról van szó, hiszen a téma itt a szöveg megalkotottságával párhuzamos fejle-

ményeket mutat” (53.), s hogy az „eredet eltűnésének” színrevitelével a szöveg képes „dekonstruálni” egyes „modern tendenciákat” is (7.).

„A fekete város”-ról szóló fejezet, mely a történelem retoricitásának kérdését a regény egyik tematizált problémájaként tárgyalja, maga is felhívja a figyelmet arra, hogy a tragikum (melyhez az értelmezés a szöveg egy múltbeli horizonthoz tartozását köti) értelmezhető úgy is, mint amely az értékek pusztulásának színrevitele révén hozza létre magukat az értékeket (153.) – hasonlóan ahhoz, ahogy Jauss az emlékezet romantikus fogalmát (részben önmagával is vitában) aiszthétikus képességként, tehát az esztétikai tapasztalat egy lehetséges teljesítményeként értelmezi. (4) Nem következik-e azonban ebből az is, hogy az esztétikum a tragikum esetében is képes lehet egy a mienktől már idegenné vált tapasztalatot közvetíteni és az esztétikai élvezet tárgyává tenni? S hogy a tragikum így nem pusztán a recepció gátjaként értelmezhető?

Hogy milyen mértékben függvénye a megértés mindenkori horizontjának az, hogy valami egyáltalán kérdés(es)sé válhat, jól mutatja a dekonstrukció angolszász (tájékozódású) recepciója, melyben nem találkozunk a történetiségre irányuló kérdés felvetésével (hacsak nem a történeti historizmustól örökölt szemléletformákra vonatkoztatva). Eisemann György monográfiája a különböző értésmódok dialogikus viszonyának fenntartásával teszi lehetővé e kérdések felvetését.

Jegyzet

(1) Lásd pl. Török Lajos (2000): A romantika nyomában. *Alföld*, 1. 106–111., 107.

(2) Eisemann György (1999): A romantikától a modernség felé. In: *A folytatódó romantika*. h. n. 92–116., 100.

(3) Az Ősformák jelenidőben kapcsán lásd H. Nagy Péter (1997): Magatartásformák poétikája és mítoszok interakciója. *Tiszatáj*, 5.

(4) Vö. A romantikától a modernség felé... 101.

EISEMANN György (1998): *Mikszáth Kálmán*.
 Korona Kiadó, Budapest.

Kékesi Zoltán